

**SAUSSURE'ÜN YAPISAL DİLBİLİM KURAMININ
SOSYAL BİLİMLER METODOLOJİSİNE KATKISI**
**The Contribution of Saussure's Structural Linguistic Theory to the
Methodology of Social Sciences**

H. Saim PARLADIR*

Abstract

The central theme in this paper, is the contribution of Swiss linguist Ferdinand de Saussure's structural linguistics (through the rejection of historical analysis and taking language as an integrated system of signs), in the context of the pursuit of objective-scientific knowledge to the methodology of social sciences. And in this paper, also, the possibility of using revolutionary consequences of structural linguistics as a model for social scientific methodology (concerning the discussion on the objectivity of social scientific knowledge regarding the contradiction between the conscious and the unconscious) is discussed.

Keywords: Unconscious, Historical linguistics, Structural linguistics, Sign, Synchronic analysis-Diachronic analysis, Sentagm-Paradigm.

Özet

Bu çalışmada, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün tarihsel analizi reddedişinin ve dili bütünlüklü bir göstergeler sistemi olarak ele alınışının sosyal bilimler metodolojisindeki nesnel – bilimsel bilgi arayışına hangi bağlamlarda katkı yaptığına değinilmiştir. Bununla birlikte yapısal dilbilim çıkırının dilbilimde yarattığı devrimci metodolojik gelişmelere ve bu gelişmelerin tüm sosyal bilimler için örnek bir model olup olamayacağına, (bilinç-bilinçdışı tartışması ve sosyal bilimlerin imkânı bağlamında) dilin, dilbilimin yapısal tarzda ele alınışının bütün diğer sosyal bilimler için ne gibi bir anlama sahip olduğuna değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilinçdışı, Tarihsel dilbilim, Yapısal dilbilim, Gösterge, Eşzamanlı analiz-Artzamanlı analiz, Dizim-dizi.

---

* Ar. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Yapısal dilbilim, sosyal bilimlerde göstergesel (semiotik) teorilerin gelişiminde kurucu bir konum işgal eder. Yapısal dilbilim, insanî kurumların (bu kurumların içeriğini belirleyen kurumlaşmış davranış örüntülerinin birbirine indirgenebileceği kabulünden hareketle) görece matematikselleştirilebileceği, bilimsel kavramlarla formüleştirebileceği iddiası taşıyan tüm sosyal bilimsel etkinlikler için belirleyici bir kaynak durumundadır*. Bu çalışmaların kapsamı mit, masal analizinden dil, söylem, moda analizine, edebiyat kuramından göstergebilime kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Söz konusu bu devrimci gelişmeyi hazırlayan, İsviçreli Dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün -ölümünden sonra öğrencileri tarafından derlenen- *Genel Dilbilim Dersleri* adlı yapıtıdır. Saussure, yeni yöntem anlayışı ve geliştirdiği yeni ilkelerle, klasik dilbilimin dile bakışını değiştirmiş, bunu değiştirirken de bütün sosyal bilimler için devrimsel sonuçlara yol açan bir kapı aralamıştır: İnsan davranışını temel alan sosyal bilimler için objektif bilgi elde edebilme imkânı.

1. Sosyal Bilimlerde Nesnel Bilginin İmkânı veya Bilinç/Öznellik Sorunu

Özellikle Aydınlanma boyunca bilimlerin, özellikle de doğa bilimlerinin kaydettiği, büyük başarılar (ve yine aynı süreç boyunca yaşanan sosyal dönüşümler sonucunda özellikle kentlerdeki sosyal huzursuzluklar vs.) insan davranışını açıklamayı temel alan modern bilimlerin -modern anlamda- ortaya çıkışına fırsat yaratmıştır (Hall vd; 1995:48). Sosyoloji de aynı sürecin sonucunda, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişme eğilimine girmiştir. Sosyal bilimlerin şafağında, henüz insan felsefesi-sosyal bilimler ayrışmamışken, düşünürlerin zihnini en çok meşgul eden soru, insan doğasının nasıl açıklanması gerektiği idi. Spencer ve Mill'in teorilerinde olduğu gibi toplumu doğal bir organizma ile eşdeğer tutan yaklaşımlar, her ne kadar

---

* Bu etkinliklere örnek olarak sosyal antropolojide Claude Lévi-Strauss, Edmund Ronald Leach, Edebiyat eleştirisi alanında Rus Biçimcileri (Mikhail Bahtin, Vladimir Propp, Roman Jakobson, Nicolai Trubetskoy), Göstergebilim alanında da Roland Barthes, Julia Kristeva, Paul Ricœur, Umberto Eco, Algirdas Julien Greimas vd. zikredilebilir.

bu sorunun cevabını bulmuş olduklarına inansalar da, aslında insan doğası üzerinden bir tartışma yerine, doğa bilimlerindeki gelişmeleri ve yasacı yaklaşımı toplumbilime aktarmaktan ileri gidememişlerdir.

19. yüzyılda doğa bilimlerindeki gelişimin ulaştığı bilgi birikiminden ayrı düşünülemez olan sosyal bilim kavrayışı, etimolojik olarak incelenirse, konu daha net ortaya konulabilir. Sosyal bilim kavramı, ortaya çıkış dönemi itibarıyla, aslında toplumun doğal bir süreç olduğunu varsayan bir bakış açısını zaten içinde barındırır. Mesela sosyoloji disiplini, en azından ortaya çıktığı dönemde, toplumun bilimsel yasalar temelinde açıklanabileceği varsayımına dayanarak kurulmuştur. Ancak, zamanla insanın ve özellikle beşerî konuların, eşyayı ele alır gibi ele alınamayacağı görüldüğünde, daha doğru bir ifadeyle, insana ilişkin bilgi insan tarafından elde edildiği müddetçe, ki bunun aksi mümkün değildir, bir sosyal bilimin imkânı sorgulanmaya, klasik anlamda bir bilim olarak evrensel düzenlilikler (yasalar) bulmanın imkânsızlığı anlaşılmaya başlanmıştır.

Pozitivizm, bu sorunsalı, insanî olanı doğal olanın modalitesine dâhil ederek aşabileceği yanılgısına düşmüştür. Bu yüzden günümüzde dahi sosyal bilimleri motive eden (başka disiplinlerden gelen başka bilim adamlarının üzerinden yıllar geçtikten sonra bile rahatça kullanabileceği) “nesnel bilginin imkânı” sorgusu tamamlanmamıştır. Bu noktada Wiener'in açıklamaları anlam kazanmaktadır. Wiener, sosyolojik ve antropolojik araştırmanın öznesiyle ilgili olarak şu saptamaları yapmıştır: “Bu iki bilim (sosyal bilimler olarak okuyunuz), bizlerin, insanların ilgiler küresi içinde tanımlanmıştır. Bu bilimler ya da sosyal bilim, hayata dair sorular içerir. Kişilerin eğitim, kariyer hatta ölümleri dahi bunun içerisindedir. Verili bir fenomen üzerinde istatistiki çalışma çoğu zaman geçerli bir tümevarımı tesis etmeye yetmez. Bu itirazlar, monografik çalışmalar ve uygulamalı antropoloji söz konusu olduğunda görmezden gelinemez. Zira pek çok çalışmada, çalışılan (araştırmacının da bir birey olduğunu düşünürsek) bireysel bir davranıştır. Veya bir kültür çalışmasında ulusal karakterin çalışılmasıdır. Bu noktada da araştırmacı, kendini kültüründen arındıramaz, zira kullandığı hipotezler, metotlar vb. her şey bizatihi kültürel modellerdir” (aktaran Lévi-Strauss, 1963: 56). Sosyal bilimlerde çalışılan konunun, çalışan bilim insanını da

kapsaması sorunsalı, sosyal bilimlerin yaşadığı epistemolojik krizin en önemli göstergelerinden birisidir.

Sosyal teorinin bir bilim olma iddiasıyla ortaya çıktığı dönemde, insanın bilinçli etkinliğini (makul, hesaplanabilir, eylemlerinden sorumlu) temel alan Kartezyen yaklaşım, sosyal bilimlerin oluşması açısından bir diğer güçlük kaynağını oluşturmaktaydı. Zira, Descartes'ın evrensel bir matematik geliştirme ülküsü, sosyal fenomenin kendine has, nesnel niteliklerini gözden kaçıran ve yanlış bir insan doğası yaklaşımını temel alan yüzeysel bir sosyal bilim yaklaşımına kaynaklık etmektedir, çünkü insanın bilincini merkeze koymaktadır.

Bilincin konumuz olan yapısal dilbilim ile ilişkisini anlamak için, bilincin yapı kavramsallaştırmasının anlamına ve kullanımına ne gibi bir katkısı olduğuna değinmek gerekir. Bilinç, aslında özellikle duyu verilerinin bilgisine dayalı olarak kişinin kendine ilişkin fikridir. O aslında bir anı ürünüdür, kişinin zamansal düzlemde kendini tanımasıdır. Duyular yoluyla elde edilen, kişinin kendine ilişkin bilgilerinin toplamıdır (Jung;1982:35,83-84). Kişinin maddi veya manevi ilgileri ve ihtiyaçları, ideolojisi, irrasyonel güdeleri vd. tüm özellikleri bilincini yönlendirmektedir. Bilincin merkezinde ego vardır ve tüm evren bilince bu egonun yorumu dolayımından yansır. Bu noktada, sosyal bilimsel metodun geleceği şu iki kutup arasında sıkışmıştır: insansal fenomen ya doğaya dahil edilecektir ya da tamamen bilince... Bir tarafta insanı belirleyen yasalar, öbür tarafta ise bilincin genelleştirilemez nitelikleri... Hâlbuki bu iki seçeneği dolayımlayan ve sosyal bilimlerde doğa bilimci bir yasa kavrayışına ve bilincin subjektifliğine yakalanmadan nesnel bilgi edinilebilecek bir düzey de mevcuttur: Bilinçdışı.

Toplumsal yaşamın sadece bilinç merkezli bir açıklaması eksik ve yanıltıcı olacaktır. Çünkü "ahlaki ve sosyal kurumların çoğunluğu akıl yürütme ve hesaplama dayanmaz, daha ziyade şüpheli nedenlere, bilinçsiz duygulara, kurumların kendi yarattıkları etkilerle ilgisi olmayan ve açıklanamayan motivlere dayanır" (Durkheim'dan aktaran Rossi; 1983:113). Sosyal bilimlerin veya davranış bilimlerinin bilimsellik vasfına ulaşabilmesinin koşulu ise, her bilinçli ilişkinin bilinçle açıklanamayacağı gerçeğine dayanmaktadır. Tabii ki toplumsal evren tamamen bilinçdışı bir öze sahip değildir (en azından yukarıdan böyle bir

anlam çıkaramayız). Daha doğrusu bilinçdışı boyut, toplumsal hayatı tam olarak belirlemez.

Ancak yine de bilinçli etkinliklerin ve toplumsal ilişkilerin, bilinç düzeyindeki görünüşleriyle tatmin olan ampirisist bir yaklaşım, gerçekliğe nüfuz edemeyecek, dolayısıyla yaptığı açıklamalar yüzeysel ve yanıltıcı olacaktır. Ancak görünen, bilinçli işleyişin ya da gerçekliğin, tek belirleyici gerçek olmadığını düşünürsek, o zaman toplumsal gerçeğin bilinçdışı boyutunu, onu açıklamaya çalışırken göz ardı edemeyiz. Gerek Marx, gerekse Durkheim ve Mauss, aslında bilinçsiz olarak, beşerî davranışın, bütün çeşitliliklerinin altında yatan belirleyici olguyu ya da olgular setini tespit etmeye çalışmışlardır. Bu, Marx'ta alt yapı, üretim ilişkileri, Durkheim'da kolektif bilinç, Mauss'ta enest tabu ve karşılıklıdır.

Saussure'ün yapısal dilbilimi geliştirirken sosyoloji geleneğinden (özellikle de Fransız Sosyoloji Geleneğinden) faydalandığı bilinmektedir. Yapısal dilbilim ve Fransız sosyoloji geleneği arasındaki ilişkiyi netleştirmek için Durkheim'ın düşüncelerine bakmak gerekir. O, toplum teorisini iletişimsellik üzerine kurmuştur. Ona göre kavram ve kategoriler mantıksal doğaları gereği iletişimseldirler ve kolektif temsillerin türediği zihinler arasında iletişimi mümkün kılarlar (Rossi;1983:111).

Durkheim, bireyler arasında varolan iletişim aracı maddi dolayımın sembol ve amblemler olduğunu ve bireyler arası bu etkileşimin homojenliğinin kolektif bilinci yarattığını vurgulamaktadır (Rossi;1983:109). Ancak yapısal dilbilimin bilinçdışı yöntemi ile Durkheim sosyolojisini dolayımlayan asıl isim Durkheim'ın takipçisi ve öğrencisi olan Marcel Mauss'tur. Mauss, *Hediye Üzerine Deneme* (Essai Sur le Don) isimli çalışmasıyla karşılıklık (reciprocity) kavramını, yabancı toplumlardaki hediyeleşmenin, nesnelereki toplumsal anlamın değiş tokuş edilmesi olduğunu vurgulayarak, insan toplumsallığının zihinlerin yarattığı anlamların iletişimde temellendiğini –iletişimin her toplumsal kurumun özü olduğunu vurgulayarak (Mauss;2005:226)-sosyal bilimlerin gündemine getirmiştir. Ona göre “hediyeleşme etkileşiminin kendisi, her kültürde mevcut olan ve dolayısıyla insan zihninin bir parçası olarak kabul edilebilecek üç boyutlu bir yükümlülük hissine bağlıydı. “Verme”, “alma” ve ödeme yükümlülüğü ki Mauss, bunların her birini toplumsal ve psikolojik etmenleri içerecek şekilde ele

almıştı” (Bottomore&Nisbet;1997:571). Mauss’un bu dūřüncesini, yine onun sosyolojinin yöntemine ilişkin görüşleriyle birleştirdiğimizde durum netleşir. şöyle ki Mauss, sosyolojinin sadece bilinç olgularını ele alırsa bir kolektif psikoloji olacağını vurgulamaktadır (Mauss;2005:377).

Mauss için sosyolojinin ve genel anlamda bir sosyal bilimin temelleneceği alan, bireyin bilinçli davranışlarını birey fark etmeksizin belirleyen bilinçdişi olacaktır. şu ifadesi, onun, bilinçdişisine odaklanarak insana dair objektif bilgi üretebilmesi bağlamındaki) yöntemle olan ilişkisini ortaya koymaktadır: “... Dilbilimciler, inceledikleri olguların bütün toplumsal olgular gibi her şeyden sosyal birer olgu olduğunu ve aynı zamanda hem fizyolojik hem de psikolojik olduğunu gören ilk kişiler olmuşlardır. Dilbilimciler, dillerin grupların ötesinde onların tarihiyle ilgili olduğunu her zaman bilmişlerdir. Sosyoloji her zaman dilbilimciler gibi hareket etmiş olsaydı, eğer tarih felsefesi ve toplum felsefesi gibi iki yanlış noktaya yönelmemiş olsaydı kuşkusuz daha ilerlemiş olurdu.” (Mauss;2005:390). Peki, yapısal dilbilim, nasıl ve hangi koşullarda bilinçdişisinde temellenir? Bu soruyu cevaplamak için öncelikle yapısal dilbilime odaklanmak gerekmektedir.

2. Ferdinand de Saussure - Yapısal Dilbilim

Saussure’e kadar dilbilim, bir tür dilsel birimler tarihçiliğinden öteye gidememiştir. Klasik dilbilim metodu nominalist dil felsefesinin etkisi altında adlar ve nesnelere arasında ilişkisellikler olduğu varsayımının hâkim olduğu doğacı bir dil kabulü üzerinden herhangi bir dilsel öbeğin ya da birimin ortaya çıkışına veya tarihsel süreçte geçirdiği evrime odaklanmakla aynı anlama gelmiştir (Altuğ;2001:175). “19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde temel dilbilim okulları, dilsel kaynaklara ait ayrıntılı ve önemsiz bilgileri toplamaya, karşılaştırmalı dilbilgisine, sözcüklerin etimolojisine, insan dilinin kökenine, coğrafî sınırlar bağlamında farklılıklar gösteren dilsel yetiye dair anlamsız çalışmalara gömülmüş bulunuyordu. Öyle ki Paris Dilbilim Çevresi, yüzyılın sonunda artık, dilin kökenini açıklamaya ilişkin makaleleri reddetmeye başlamıştı” (Gardner;1973:44). Kısaca ifade etmek gerekirse, dilin klasik yöntemlerle incelenmesi, bilimsel anlamda ne doğrulanabilecek, ne de yanlışlanabilecek olan bilgilerin yığılmasından başka bir şeye hizmet etmemekteydi.

Saussure ise, *Genel Dilbilim Dersleri*'nde 19. yüzyıl karşılaştırmalı filolojisinin psikolojist ve fizyolojist eğilimlerini reddederek, dilbilimin saf dilsel olanla ilgilenmesini önermiştir (Glucksmann;1979:141). Saussure, dilin eşsüremlili ve artsüremlili iki boyutu olduğunu vurgulayarak, dilin artsüremsel özellikleri üzerine odaklanmanın, dil üzerine bilgi sağlayıcı bir etkinlik olmadığını vurgulamıştır. Ona göre, diğer bilimlerin konularını da belirleyen zaman faktörü, onlara dilbilimde çıkardığından daha az güçlük çıkarmıştır. “Örneğin devletlerin siyasal tarihi tümüyle zaman içinde yer alır. Ne var ki bir tarihçi kalkar da bir dönemin görünümünü sunarsa, kimsede tarih dışına çıkılıyormuş gibi bir izlenim uyanmaz. Tersine, siyasal kurumlar bilimi temelde betimseldir, ama gerekti mi tarihsel bir sorunu işleyebilir, bundan ötürü de birliği sarsılmaz” (Saussure;1985:85). Ancak, dilbilimde bu iki ayrı etkinlik alanının birbirine karıştırılması büyük sorunlara yol açar.

Bu nedenle “dilbilimciler ilk zamanlarda dilin özülle ilgili bazı temel yanılgılara düşmüşlerdir. Mesela dilin birimi olan seslerle anlamlar arasında bir ilişki olduğunu ve bu bağlantının nedenlerini bulmayı düşünmüşlerdir. Ancak, aynı seslerin başka dillerde de varolmasına rağmen aynı anlamı vermediğini gördüklerinde, bu çelişkiyi şöylece (yapısal dilbilimin yardımıyla) aştılar: Anlamı oluşturan seslerin kendileri değil, kombinasyonlarıdır” (Lévi-Strauss;1963:208). Bu nokta, özellikle de tarihsel – klasik dilbilim yönteminin dili *bilimsel* olarak ele almaktan uzak çapraşık bir özü olduğunu teyit eder.

Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*nde çizdiği dilbilim portresine göre, klasik dilbilimci yaklaşım, dil ile ilgili çalışmalarda, bir tek disiplin adı altında birden fazla uzlaşmaz etkinliği bir araya getirerek kendi içinde çelişkili ve tutarsız bir etkinlik haline gelmiştir. Cassirer (1980:119), bu durumu şöyle ifade eder: “Saussure, derslerinde tarihsel dilbilgisi görüşünden tümüyle vazgeçilmesi fikrini öne sürdü. O, tarihsel dilbilgisinin melez bir kavram olduğunu söylemekteydi. Ona göre bu kavram, ortak bir ad altına konulamayan ve organik bir bütün içinde birleştirilemeyen iki ayrı öğeyi içermektedir. Bu nedenle insan konuşmasının incelenmesi tek bir bilimin değil, iki ayrı bilimin konusudur. Böyle bir incelemede biz her zaman iki ayrı odağı,

zamandaşlık odağı ile ardışıklık odağını birbirinden ayırmak zorundayız. Dilbilgisi, doğası ve özü gereği ilk tipe girmektedir.”

Tarihsel dilbilim, dilsel dizgeyle ilgili olmaktan çok tekil bir dilsel birimin tarihiyle ilgilidir, mesela ‘gasti’, Eski Yüksek Almanca’da konuk anlamına gelirken, günümüz Almancasında ‘gast’ konuk anlamına gelir ve tarihsel dilbilim bu tekil birimin ‘gasti’den, ‘gast’a kadar geçirdiği evrimle ilgilenir. Eşsüremlî dilbilim ise, ‘gast’ sözcüğünün çoğulu olan ‘gäste’ sözcüğü arasındaki karşıtlıktan doğan eşzamanlı kompozisyonu, anlamı konu edinir (Saussure;1985:91).

Bu bağlamda dilbilimin eşsüremlî öğeler (yani aynı anda varolan, aynı zaman diliminde geçerli olan) arasındaki karşılıklı bağımlılık, denge ve ilişkiyle ilgili olduğu açıklar (Saussure;1985:95). Saussure’ün bu eleştirisinin, yapısalcı yaklaşımın temel iddialarından biri olan, bir sistemli ilişkiler bütününde, o ilişkileri aktüalize eden öğelerin tek tek ele alınması yerine bütünü oluşturan ilişkisellik sisteminin ele alınması düşüncesinin temeli (ya da bir bütünün, tek tek öğelerinin bir araya gelişinden başka bir şey) olduğunu söyleyebiliriz. Saussure’ün dilsel birimin eşzamanlı analizi üzerine yaptığı tespitler, sosyal bilimler, özelde de sosyoloji için de anlamlıdır. Saussure’ün eleştirisindeki klasik dilbilim anlayışı, sosyal teorideki ampirik, tarihsel olayların biriktirilmesine yarayan ve bu anlamda karmaşık olaylar dizisi içinden bir sistemlilik, ilişkisellik soyutlayamayan klasik sosyal bilim anlayışına da karşılık gelmektedir.

O, dilbilimin konusunu oluşturan dilsel fenomeni, klasik dilbilimdeki karmaşıklığı giderecek biçimde yeniden ele alarak ve dilsel fenomeni toplumsal boyuta taşıyarak dilin toplumsallığını ya da uzlaşımını vurgulamış olmaktadır. “Saussure, öncelikle bir sistem olarak dil (language-langue) ile bireyler tarafından konuşulan dil (speech-la parole-söz) arasında bir ayrım yapar... Saussure için dil, belirli bir komünitenin üyelerinin aktif konuşma edimleriyle doldurulan bir depo gibidir. Dil, bir grup bireyin beyinde varolan potansiyel bir varlığa sahip, dilbilgisel bir sistemdir” (Rossi;1983:133). Bu bağlamda Saussure için bilimsel analizin konusu sabit ve soyut bir düzenlilik oluşturan dil (la langue) olmalıdır.

Saussure’ün eşzamanlı analiz ve tarihsel analiz çerçevesi ayrımını bu iki kavramsallaştırmada da izleyebiliriz. Zira o, senkronik bir

dilbilimden bahsederken aslında bir sistem olarak dilden bahsetmektedir. Dilin bu yönünü satranç oyunu analogisi ile sunmak mümkündür. Satranç oyununun sabit, soyut bir takım kuralları vardır ve oyunu performe eden bireyler, satranç figürlerinin kendilerine has eylemlerini belirleyen, denetleyen kurallar bağlamında oynarlar. Bu örnekte satranç oyununun sınırlı kuralları, dilbilimin konusunu oluşturan dile, oyuncunun tahmin edilebilen bireysel yorumu da söze karşılık gelir. Ayrıca oyun esnasında piyon ya da kalenin hangi malzemelerden yapıldığı, şeklen herhangi bir taşa benzeyip benzememesi oyundaki sistem – yapı – dizge için anlamlı değildir. Yani tıpkı satranç oyununda olduğu gibi dilde de öğelerin bireysel geçmişleri – öz nitelikleri dizgeyi ilgilendirmez. Oyunda “taşların konumunu betimlemek için on saniye önce olup bitenleri bile anımsatmanın hiçbir yararı yoktur” (Saussure;1985:95). Bu analogi aslında Saussure'ün düşüncesindeki dilbilimin işleyişine de ışık tutar zira satrancın kuralları nasıl oynayanlarca realize ediliyorsa, dilin düzenlilikleri de konuşanlarca realize edilir ve bu bağlamda dilsel tekil bir ögenin tarihi konu dışındadır.

Saussure'ün dil-söz ayrımı dolaysız bir sosyolojik içeriğe de sahiptir. O, dönemindeki sosyal bilimsel tartışmaların ayırındadır ve özellikle Durkheim ile Tarde arasındaki tartışmayı takip etmiştir. Bu bağlamda onun dil-söz ayrımı, kolektif, sosyal, düzenli, soyut olanla, bireysel, rasgele ve somut olan karşıtlığı içinde, Durkheim'in sosyolojinin yöntemine ilişkin yaptığı kolektivite-bireysellik ayrımına tekabül eder (Swingewood;1998:348). Bu noktada Saussure'ün sosyal bilimler için önemi daha da belirginleşmiş olur. Başka bir deyişle, Saussure'ün bütün yöntem anlayışı ile dili sosyal bir fenomen olarak tespit edişi, sosyal bir fenomen olan dilin ele alınışına ilişkin kabulleri otomatik olarak diğer sosyal fenomen için de gündeme getirir.

Bu, yapısalcı sosyal bilimin, tarihsel analiz yerine, mevcut sistemli ilişkilerin senkronik bir tarzda ele alınması prensibinin özünü teşkil eder. Saussure'e göre dil, somut dilin (söz) kullanımını yönlendiren dilbilimsel kuralların soyut bir sistemini, kolektif zihin ile dilsel grupların ürünü olan, formel ve tutarlı bir yapıyı oluşturur (Swingewood;1998:348). Bu bağlamda Saussure'e göre bilimsel bir analiz, öğeler yerine, o öğelerin ilişkilerinin oluşturduğu soyut ama gerçek olan yapıyı amaçlamalıdır. Öyle bir yapı ki bireyin bilinçli

davranışını belirlerken kendini bilincinden gizlesin. Dilsel bildirişimi mümkün kılan dilin sistemli – yapısal niteliği, o, bir göstergeler sistemi olarak ele alındığında anlaşılır olmaktadır.

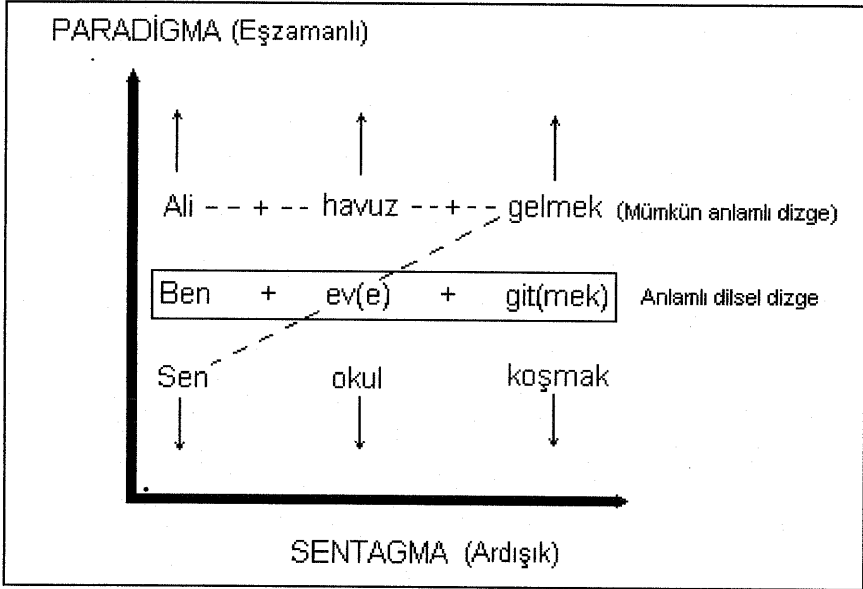
Bilimsel bir dilbilimin açıklamaya çalışması gereken olgu, dilin insanlar arasında bildirişimi aktüel olarak mümkün kılan işleyişi olmalıdır. Bu bildirişimi mümkün kılan aslında dilsel sistemdeki bilinçdışı çağrışım, karşıtlaşma ve yer değiştirme ilişkileridir. Saussure’ü, öncelikle dilbilim, genel olarak da sosyal bilimler için, devrimci kılan yaklaşımı, dili yukarıda aktarılan tarihsel incelemenin aksine gösterge kavramıyla açıklamasıdır. Saussure’e göre dil aslında bir göstergeler sistemidir (*gösterge* kavramı bir *gösteren* ve *gösterilenden* oluşur). *Gösteren* konuşma ile ilgili olup bir ses imgesidir. *Gösterilen* de zihinde o ses imgesinin birleştiği bir fikir ya da kavramdır. Saussure, bu ikisinin birleşiminin tesadüfi olduğunu, yani bir *gösterenle*, onun gösterdiği *gösterilen* arasında hiçbir özsel ilişki olmadığını vurgular (Saussure;1985:71-73). Bu ikisini bir araya getiren bilinçdışı süreçlerdir. Böylece o, bir ses imgesi ile işaret edilen kavramın birlikteliği olan *gösterge* kavramıyla imgeler ve kavramlar arasındaki tekabüliyeti mümkün kılan bir uzlaşım sistemini (ancak toplumda eksiksiz bir bütün olarak varolan dil) vurgulamış olur. Bu sayede o, bir taraftan dilin “...içinde yaşadığımız dünyayı kavramada basit bir araç olmayıp, bu kavrayışın merkezinde yer aldığını, gerçekliği kavrayışımızın, sözel göstergeleri toplumsal olarak kullanımımıza bağlı bulunduğunu ve insan varoluşunun özünde dilsel olarak eklemiş bir varoluş olduğunu seslendirir”ken (Altuğ;2001:174) diğer yandan da insanlar arasındaki karşılıklılığın ya da mübadelenin üzerinde gerçekleşme imkânı kazandığı bir *ortalama* (Altuğ;2001:181) -insanlar ya da zihinler arasında bir dolayım- açığa çıkarmaktadır.

Saussure, dilbilimde eşzamanlı ve art zamanlı iki düzey olduğunu vurguladığı gibi bir dilsel birim için de iki temel düzey olduğunu altını çizer. Bu düzeyler gösterenle gösterileni birleştiren dilsel düzenliliğin temel prensibini oluşturur. Yatay ve dikey düzlemde gerçekleşen bu düzeyler sentagma (*dizim*) ve paradigma (*dizi*) olarak adlandırılır. Bu düzeyler dilsel sistemin bilinçdışında işleyen birleşme, karşıtlaşma ve yer değiştirme ilişkilerine karşılık gelir. Dilsel fenomenin oluşumu ancak bu iki düzeyin gerçekleşmesiyle mümkün olur. Dilsel bir birimi oluşturan

fonemlerin ardışık eklenmesi *sentagmayı* ya da *dizimi* verir ve bu da Saussure'ün artzamanlı dilbilim tasnifine karşılık gelen düzeydir. Bu, uç uca eklenme süreci fonemlerin oluşturduğu sözcüklerle de devam eder, şöyle ki, **eve gittim** cümlesinde fonemler uç uca eklenerek ses imgelerini, ses imgeleri de bir araya gelerek anlamlı bir bildirişim birimi, yani bir *dizim* oluşturmuşlardır (Birikim;1977:46). *Dizimde* (sentagma) dilsel öğeler arası ilişki (fonem, sözcük vb bütün dilsel öğeler) **in presentiadır**, yani anlamı, bir arada varolan birimler arasındaki ilişki sağlar (*ev* ismi ve *girmek* fiilinin bir araya gelişi gibi). Ancak böylesi bir cümleyi ya da dilsel bildirişimi mümkün kılan sadece *dizim* değildir. Dilsel bir dizimi mümkün kılan ve Saussure'ün senkronik bir dilbilimin temel ilgi küresi olarak sunduğu bir diğer zorunlu ilişki türü de paradigmatik ilişkidir. Paradigmatik düzeyde söz konusu olan ilişki türü, dilin konuşmacı tarafından içerilmiş deposu içinden birbirleriyle aynı görevi görebilen birimlerin (birbirinin yerini alabilecek öğelerin bilincinde olmaksızın) seçilmesine dayanır. Paradigmatik düzeyde ilişki **in absentiadır** (Altuğ;2001:208). Yani paradigmatik düzeyde bir birimin anlamını veren, onun yerini alabilecek olan birimlerle olan ilişkisidir. Bunu da şöyle örnekleyebiliriz: Örnek cümlemizdeki 'ev' yerine okul, hastane vb. birbirinin yerini alabilecek olan, ama aynı anda aynı yerde bulunamayan birimler arasındaki ilişki (bkz. Şekil 1).

Kısaca burada Saussure'ün vurgulamış olduğu dilbilim ve sosyal bilimler için önemli yan, konuşmacının konuşmasını yaparken farkında olmadığı bilinçdışı süreçlerin işlemekte olduğudur. Bir insanın konuşması, dili kullanması, bir yapısal sistem olarak dili, dilbilgisel kuralları ve repertuarı ile birlikte içermiş olmasını gerektirir. Dili oluşturan dilbilgisel kuralları, fonemleri ve sentagmatik, paradigmatik dizgi kurma yetilerini insanın farkında olmadan, bilinçsizce asimile etmesi ve konuşurken dilin sentaktik ve morfolojik yapısının bilincinde olmayışı da dilsel fenomenin sosyal bilimler için niçin bu kadar önemli olduğunu göstermektedir. Dilsel fenomen, bilincin dışında oluşmak ve insanın bütün faaliyetlerini koşullandırmak bakımından sosyal bilimlerin temel hareket noktası olmaya hak kazanmaktadır. Dilin (Şekil 1'de de gösterildiği gibi) bilinçdışı işleyiş biçimi ona ilişkin kavrayışlarımızın olumsal ama aynı zamanda nesnel olmasını beraberinde getirir. Çünkü dil sosyal – insana özgü bir şey olduğu için doğa ile ilgisizken, ses

çıkarmının maddi- fizyolojik asgari şartlarını gerektirmek ve bilinçdışında işleyen bir sistemliliğe dayanmak bakımından da matematikselleştirilebilir bir öze sahiptir.

Şekil 1 - Saussure'de Sentagma - Paradiigma

3. Göstergelerin Bilimi Olarak Sosyal Bilim

Saussure'ün yapısal dilbilimi işte tam bu noktada önem arz etmektedir ve onun sosyal bilimlere yaptığı katkı sadece dilbilimsel yöntemi geliştirmesiyle veya dili sosyal bir yapı olarak tasarlamasıyla sınırlı değildir. Saussure, dili bir göstergeler sistemi olarak tanımlarken, onu, pek çok başka düzgüsel sistemin (sağır dilsiz abecesi, askeri işaret sistemleri vb.) işleyişini mümkün kılan temel bir yapı olarak düşünmektedir. O, **Semioloji** adlı bir bilimin kurulacağını müjdelemektedir. Saussure, semiolojiyi toplumdaki işaretler sistemini araştıran bilim olarak tanımlar. Semiolojinin, işaretleri nelerin oluşturduğunu, hangi yasaların yönettiğini göstereceğini ve dilbilimin genel semiolojinin parçalarından yalnızca biri olduğunun altını çizer (Rossi;1983:133).

Saussure, burada aslında her türlü dilsel etkinliğin, her türlü kurumsal etkinliğin gösterdiği düzenliliğin çözümlenmesinde yalnızca bir ara uğrak olarak dilbilimden bahsetmektedir. Dili de kapsayan genel bir göstergebilim / semioloji yöntemi, insan davranışının altındaki belirleyici düzeyleri açığa çıkarabilir. Çünkü dilin yapısal özellikleri, konuşulan, performe edilen dilden ayrı düşünüldüğünde ve her türlü insan eyleminin de anlam taşıdığı düşünüldüğünde, bütün düzenli insan edimlerinin dilbilimsel analiz bağlamında ele alınabileceğini vurgulamış olmaktadır. Onun sözleriyle, “dil, kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir. Onun için de yazıyla, sağır dilsiz abecesiyle, simgesel nitelikli kutsal törenlerle, incelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin belirtkeleriyle, vb.- karşılaştırılabilir. Yalnız, dil bu dizgelerin en önemlisidir” (Saussure;1985:18).

Saussure'ün yaptığı bu sıçrama, sosyal bilimsel yöntem açısından hayati bir öneme sahiptir. Çünkü o, toplum yaşamının işaretler – göstergelerden müteşekkil olduğunu söylediği anda “kültür dizgelerinin bir dil olarak ele alınabileceği, dilsel olmayan göstergelerin anlamlarının doğal gibi görünseler de aslında bir kültür ürünü, ortak uzlaşımın bir sonucu olarak görülebileceği”ni (Altuğ;2001:178) vurgulamış olmaktadır. Bu anlamda Saussure, dilin de bir parçası olduğu bir tür total – toplumsal alt yapıdan bahsetmiş olmaktadır. Öyle bir alt yapı ki, konuşmamızı, iletişim kurmamızı, giyim kuşamımızı, dini törenlerimizi vb. her şeyi bir dil gibi dizgesel olarak ele alıp açıklama imkânı verir. Bu yeni yaklaşım, daha önceki sosyal bilimcilerin insan bilincine odaklanan ve bu yüzden de bilinçli etkinlikleri bireysel – bilinçli nedenlerle açıklamaya çalıştıkları yüzeysel bilim yöntemiyle elde ettikleri subjektif bilgi yığınından bütünlüklü bir açıklamaya ulaşamamalarının karşısına, konusu bilinçdışı olduğu için objektif analize imkân tanıyan yapısal dilbilim yöntemi ve bu yöntemle toplumsal olanın derin yapılarına ilişkin bütünlüklü açıklama biçimleri elde etme imkânını sunmaktadır.

Bu bağlamda Saussure'ü izleyen birçok sosyal bilimci bütünleşik bir bilinçdışı bilimi olarak sosyal bilim yöntemi şemsiyesi altında bu alt yapı düzeylerinin temelde aynı anlam yaratma ve iletme biçimleri olduğunu ortaya koymuşlardır. Claude Lévi-Strauss, mitler, akrabalık sistemleri ve sofra adabını temel bileşenlerine ayırarak bu temel bileşenlerin – öğelerin karmaşık ilişkilerini (birleşim – ayrılma ve yer

değiştirme) çözümleyerek – her birinin temelinde ortak karşıtlık biçimleri ya da kapalı sistemler/yapılar olduğunu iddia etmiştir. Benzer şekilde Roland Barthes da görsel imgeler, giyim kuşam pratiklerini (moda) tıpkı bir dil gibi analiz ederek bilinç düzeyinde birbirinden farklı gibi algılanan kendiliklerin aslında ortak bir yöntemle birbirine indirgenebilir biçimler olduğunu ortaya koymuştur. Yine benzer bir biçimde Rus Halk masallarını öğelerine ayırarak (bilinç düzeyindeki yapılarını bozarak) inceleyen Vladimir Propp, tüm masalların sınırlı sayıda ögenin farklı birleşimlerinden türemiş olduğunu bulgulamıştır.

Tüm bu çalışmalardaki yöntemsel yaklaşım bir dizge hakkında analiz yapılırken, analize dışsal (dizge dışında) öğelerin katılmaması, mevcut öğelerin de tümünün ilişkiselliğinin göz önünde bulundurulmasıdır. Ve yine tüm bu çözümleme biçimleri göstermektedir ki, “göstergenin olduğu her yerde bir dizge vardır” (Altuğ;2001:178) ve bu dizge, bilince görüldüğünden çok daha basit (tıpkı yapısal dilbilimdeki sentagma paradigma karşıtlığında olduğu gibi) ama bir o kadar görünmez karşıtlık düzeylerine dayanır ve bu öğelerin anlam ve değerleri de (kendi başlarına değil) bir arada dizgeyi oluşturdukları diğer öğelerle girdikleri ilişkinin sonucu oluşur (yine tıpkı dilsel dizgedeki birimlerde olduğu gibi).

Sonuç

Saussure’ün, sosyal bilimlerde çığır açan temel düşüncesi, simgenin çalışılmasına yaptığı katkıdır. Ondan sonra “artık simge kültürel içerik temelinde veya aktörün subjektif tecrübesi bağlamında ele alınmayacak, onun yerine diğer simgelerle olan benzerlik ya da farklılıkları bağlamında ele alınacaktır” (Rossi;1983:131-132). Dilbilim derslerinin devrimci sonucu özellikle kültür ürünlerinin analizinde (öğelerin kombinasyon, permütasyon ve yer değiştirmelerinden oluşan) yapısal ilişkilerin belirlediği bir sistemlilik prensibi ortaya çıkarmış olmasıdır. Masaldan mitosa, ideolojiden moda, akrabalık ilişkilerinden ekonomiye, dinden mimariye kadar tüm alanlarda dizge dışındaki öğeleri paranteze alma eğiliminde kendini gösteren bu yaklaşım, insan kültürünü kodlama sistemleri (gösteren – gösterilen ilişkisinde olduğu gibi) yani iletişimsellik üzerine inşa etmiştir. Bu prensibin sosyal bilimler için kesin olan metodolojik sonucu, toplumun simgesel bir evren olarak anlaşılması ve bu simgesel evrende nesnenin ya da ampirinin zannedildiğinden çok

*Saussure'ün Yapısal Dilbilim Kuramının Sosyal Bilimler Metodolojisine Katkısı
(The Contribution of Saussure's Structural Linguistic Theory to the Methodology of
Social Sciences)*

daha az belirleyici olduğunun anlaşılmasıdır. Diğer bir deyişle, “toplum, onu oluşturan bireylerin zihinlerindedir” (Durkheim'dan aktaran Rossi;1983:99).

Saussure'ü genel olarak bilimsel yöntem açısından da önemli kılan bu devrimci gelişme, aslında sosyal bilimlere olduğu kadar tüm bilimlerin yöntemine ilişkin de implikasyonları olan bir mahiyete sahiptir. Saussure'ün bilimlerin nesneyi değil simgeleri, simgelerden oluşan soyut düzenlemeleri ve formülasyonları amaçlaması gerektiğini vurgulayan simgeci metodolojinin gelişmesindeki payı, burada belirginleşmektedir. İnsan zihninin ikili karşıtlıklar ve bu temel karşıtlıkların dolayımlanması aracılığı ile işlediği temel savına dayanan yapısalcılık, tüm bu kavramlarını, Saussure'ün artzamanlı - eşzamanlı dilbilim ve sentagma – paradigma temel karşıtlıklarından türetmiştir. Saussure'ün, dili bir sistem olarak ortaya koyması, sosyal bilimlerde yapı kavramının bilinçli ilk kullanımıdır ve özellikle ikili karşıtlaşmalar üzerinden işleyen yapısalcı bir literatürü mümkün kıldığı gibi, yapısalcılığın ardından post yapısalcı bir yapıbozum çığırını da dolaylı olarak etkilemiştir. Metin analizi, söylem analizi, vb. göstergesel çözümlene biçimleri de, varlıklarını Saussure'ün dilsel yapı kavramına borçludur. Özellikle günümüz post yapısal / yapı bozumcu entelektüel çığırını anlayabilmek için, öncelikle Saussure'ün dilbilim yöntemini irdelemek gereklidir.

Kaynaklar

- ALTUĞ, Taylan (2001), Dile Gelen Felsefe, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- BİRİKİM (1977), "Dilin ve Toplumun Yapısı", Cilt 5 / Sayı 28–29, İstanbul: Birikim Yayınları.
- BOTTOMORE, Tom& NISBET, Robert (1997), "Yapısalcılık", Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi (Çev: Binnaz Toprak, Yay. Haz: Mete Tunçay& Aydın Uğur), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- CASSIRER, Ernst (1980), İnsan Üstüne Bir Deneme (Çev: Necla Arat), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GARDNER, Howard (1973), The Quest for Mind, Alfred A. Knopf, New York.
- GLUCKSMANN, Miriam (1979), Structuralist Analysis in Contemporary Social Thought: A Comparison of the Theories of Claude Levi-Strauss and Louis Althusser, London: Routledge& Kegan Paul.
- HAMILTON, Peter (1995), "The Enlightenment and the Birth of Social Science", *Modernity* (Ed. Stuart Hall Et. Al.), Oxford: Polity Press.
- JUNG, Carl G. (1982), Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi (Çev: Engin Büyükinel), İstanbul: Say Yay.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1963), Structural Anthropology, (Trans. Claire Jacobson&Brooke G. Schoepf), New York: Basic Books Inc.
- MAUSS, Marcel (2005), Sosyoloji ve Antropoloji (Çev: Özcan Doğan), Ankara: Doğu Batı Yay.
- ROSSI, Ino (1983), From the Sociology of Symbols to the Sociology of Signs: Toward a Dialectical Sociology, New York: Columbia University Press.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1985), Genel Dilbilim Dersleri (Der: Charles Bally& Albert Sechehaye, Çev. Berke Vardar), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- SWINGWOOD, Alan (1998), Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi (Çev. Osman Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.